

Wojciech Zbaraszewski

OPINIE STUDENTÓW KIERUNKU: EKONOMIA NA TEMAT IDEI I ZASAD ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

OPINIONS THE STUDENTS OF ECONOMY ABOUT THE IDEA AND PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Zakład Finansów, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
ul. Klemensa Janickiego 31, 71-270 Szczecin, e-mail: wojciech.zbaraszewski@zut.edu.pl

Summary. The paper presents outcomes of research on ecological awareness in Poland. The social perception of the idea and principles of sustainable development as well as social perception of shapping of the relation economy-environment were discussed. Characteristic factors influencing social behaviour in relation to the environment was shown.

Słowa kluczowe: edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju, świadomość ekologiczna.
Key words: ecological awareness, education for sustainable development.

WSTĘP

Od roku 1987, w którym powołana przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych (ONZ) Światowa Komisja do spraw Środowiska i Rozwoju wprowadziła do oficjalnego obiegu termin „rozwój zrównoważony”, minęło prawie ćwierć wieku. Podczas konferencji w 1992 roku na Szczycie ONZ pod hasłem „Środowisko i rozwój” w Rio de Janeiro oficjalnie przyjęto filozofię rozwoju zrównoważonego jako wykładnię dalszego rozwoju ludzkości. Uzgodniony wówczas globalny plan działania Agenda 21 zobowiązuje wszystkie państwa–strony porozumienia do „[...] promowania nauczania, kształtowania świadomości i szkolenia w zakresie rozwoju zrównoważonego i ochrony środowiska” (Globalny Program Działań Agenda 21, rozdz. 36, pkt. 36; 5 b, http://www.un.org/esa/dsd/agenda21/res_agenda_21_36.shtml, dostęp dn. 2.12.2011 r.). Po 10 latach przeprowadzono analizę wdrażania zasad rozwoju zrównoważonego w krajach sygnatariuszach Agendy 21. Wyniki, zaprezentowane podczas kolejnego Szczytu ONZ w Johannesburgu w 2002 r., dotyczące rozwoju równoważonego wskazywały, że w dziedzinie edukacji i społecznej świadomości postępy są mniejsze niż oczekiwano.

Poczyniono przygotowania do oficjalnego ogłoszenia okresu od 2005 do 2014 roku ogólnościatową dekadą edukacji na rzecz rozwoju zrównoważonego (The United Nations Decade of Education for Sustainable Development 2005–2014). Lata te mają być, zgodnie z wizją i celami dekady, okresem zasadniczych zmian w systemie edukacji, polegających na konsekwentnym uwzględnianiu w treściach i formach edukacyjnych nowego wzorca rozwoju (Borys 2010).

Celem dekady edukacji dla rozwoju zrównoważonego jest promowanie edukacji, która będzie służyła wdrażaniu zasad zrównoważonego rozwoju, kładąc nacisk zarówno na aspekty środowiskowe, jak i ekonomiczne oraz społeczne, a także na ich współzależność. Dekada ma inspirować do wspólnego przygotowywania nowych programów i zadań oraz

ustalania nowych standardów edukacji niezbędnych w przewyżczeniu podstawowych problemów ludzkości.

MATERIAŁ I METODY

W opracowaniu przedstawiono założenia, przedmiot i cele edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. Ponadto przeprowadzono analizę wyników badań, dotyczących świadomości ekologicznej społeczeństwa polskiego, przeprowadzonych w latach 2008–2010; badania odnoszą się do ekonomicznych aspektów rzeczywistych i deklarowanych opinii, postaw oraz zachowań Polaków wobec środowiska przyrodniczego.

Badanie podstawowe zostało przeprowadzone w 2008 r. z zastosowaniem kwestionariusza zawierającego 41 pytań, dotyczących wielu różnych wymiarów postrzegania środowiska i jego znaczenia w społeczeństwie i gospodarce (Bortłomiuk i Burger 2008, Bortłomiuk 2009). Wyniki badań z 2009 r., jak również badań własnych autora z listopada 2010 r. pozwoliły na uzupełnienie wcześniejszych analiz o zagadnienia dotyczące świadomości studentów. Ponadto celem badań, przeprowadzonych wśród studentów kierunku: ekonomia na Wydziale Ekonomicznym Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, było stwierdzenie, czy i w jaki sposób na zachowania polskiego społeczeństwa, w tym studentów, wobec środowiska przyrodniczego wpływało zagrożenie recesją gospodarczą na początku 2009 r. Bezpośredni pomiar sondażowy został wykonany w terenie przez Centrum Badania Opinii Społecznej na ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie dorosłych Polaków (powyżej 18 roku życia):

- a) w 2008 r., w dniach 16–21.04.08 – N = 1136 wywiadów;
- b) w 2009 r., w dniach 26.03–02.04.09 – N = 1013 wywiadów.

Autor przeprowadził badania wśród wytypowanych studentów 2 i 3 roku kierunku: ekonomia na Wydziale Ekonomicznym Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie w listopadzie 2010 r. – N = 68 wywiadów.

EDUKACJA EKOLOGICZNA A EDUKACJA NA RZECZ ROZWOJU ZRÓWNOWAŻONEGO

Edukacja ekologiczna (ang. *environmental education*) w literaturze przedmiotu nazywana jest także edukacją środowiskową (Dobrzańska i in. 2008). Często oznacza ona kształcenie i wychowanie proekologiczne, czyli takie, w którym następuje przekaz wiedzy o środowisku przyrodniczym, procesach zachodzących w jego obrębie, jego problemach, a także tworzenie proekologicznego systemu wartości (etyki, wrażliwości) oraz zwiększanie aktywności społeczeństwa w celu ochrony przyrody (Kielczewski 2001).

Za edukację na rzecz zrównoważonego rozwoju Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation) uznaje taką edukację, która (UNESCO 2010):

- umożliwia zdobywanie umiejętności i wiedzy zapewniającej uczącemu trwałą, zrównoważony rozwój;
- jest jednakowo dostępna na wszystkich szczeblach i we wszelkich społecznych kontekstach (rodzinnym, szkolnym, zawodowym, w lokalnej społeczności);
- buduje odpowiedzialność obywatelską i promuje demokrację poprzez uświadomienie jednostce jej praw i obowiązków;
- jest oparta na nauce przez całe życie;
- wspiera równomierny rozwój jednostki.

Wynika z tego, że edukacja ekologiczna jest tylko elementem edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju, gdyż jest ukierunkowana na zagadnienia środowiska, pomijając często aspekt społeczny i ekonomiczny. Podstawowe różnice pomiędzy edukacją środowiskową a edukacją na rzecz zrównoważonego rozwoju przedstawiono w tab. 1.

Tabela 1. Różnice pomiędzy edukacją środowiskową a edukacją na rzecz zrównoważonego rozwoju

Edukacja środowiskowa (EE, ang. <i>environmental education</i>)	Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju (ESD, ang. <i>education for sustainable development</i>)
Dotyczy problemów środowiska naturalnego.	Dotyczy zintegrowanych problemów ochrony środowiska, efektywnego wykorzystania zasobów naturalnych, utrzymania poprawnego funkcjonowania ekosystemu oraz dobrze działającego społeczeństwa i systemu ekonomicznego.
Problemy środowiska naturalnego wynikają z działalności człowieka i jego wpływu na środowisko.	Przyczyną problemów jest konflikt pomiędzy różnymi celami działalności człowieka: środowiskowym, społecznym, kulturowym i ekonomicznym.
Kładzie nacisk na różnorodność biologiczną.	Kładzie nacisk na różnorodność biologiczną, społeczną, kulturową i ekonomiczną.
Celem jest zdrowe środowisko naturalne.	Promuje dobre życie dla nas i dla następnych pokoleń.
Prowadzi działania na rzecz ochrony środowiska.	Motywuje do zmiany stylu życia na podstawie istotnych argumentów dotyczących życia osobistego każdego z nas.
Wiąże się z odpowiedzialnością za środowisko.	Wiąże się z odpowiedzialnością za życie ludzi i stan środowiska.
Dotyczy zachowania jednostki.	Skupia się na zwiększaniu kompetencji, łącznie z kompetencjami pozwalającymi na rozwijanie nowych zasad moralnych, stymuluje do powszechnego udziału w procesie podejmowania decyzji.
Ma charakter jednocześnie globalny i lokalny.	Powinna opierać się na lokalnym systemie ekonomicznym, społecznym kulturowym i ekologicznym, a następnie być wprowadzana do systemu regionalnego, narodowego i globalnego.
Jest przedmiotem nauczania.	Jest zintegrowana ze wszystkimi przedmiotami nauki szkolnej i ze wszystkimi aspektami życia szkoły.

Źródło: Agenda 21 for the Baltic Sea Region Sector Report – Education (2002).

Jak wynika z tab. 1, edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju oznacza o wiele więcej niż sama edukacja ekologiczna. Obejmuje wszystko, co przyczynia się do kreowania ładu zintegrowanego, na który – poza ładem środowiskowym i przestrzennym – składa się

także ład społeczny (prawa człowieka, rozwiązywanie konfliktów, dobre rządzenie, służba publiczna jako przeciwieństwo sprawowania władzy, kultura i sztuka, integracja społeczna itp.) oraz ład gospodarczy. Edukacja ta oznacza „[...] multidyscyplinarne podejście do reformy edukacji, oferujące wszystkim ludziom, we wszystkich kontekstach edukacyjnych i we wszystkich fazach życia, okazję do nauki takiego stylu życia, który zapewni im rozwój zrównoważony [...] wykracza daleko poza formalne systemy edukacyjne, natomiast powinna wywierać na nie wpływ, znajdując odzwierciedlenie w podręcznikach, programach i metodach nauczania” (Strategia edukacji... 2008, s. 1).

W XXI wieku przewiduje się 3 warianty działania na płaszczyźnie: środowisko – człowiek – gospodarka (Mazur-Wierzbicka 2006) polegające na:

1) realizacji założeń zrównoważonego rozwoju, co może prowadzić do harmonijnego rozwoju naszej cywilizacji;

2) kontynuacji dotychczasowych stosunków gospodarczych i społecznych, co ma wywołać np. rozwój niezrównoważonej gospodarki zasobami przyrody, wzrost zanieczyszczeń;

3) przyspieszeniu procesów niezrównoważonej gospodarki światowej, co pogłębi niezrównoważoną gospodarkę, nierówności społeczne, degradację środowiska. Mogłoby to spowodować załamanie gospodarki i stosunków społecznych, na co zwracano uwagę już prawie 40 lat temu (Meadows i in. 1973).

Z tak sformułowanych wizji rozwoju wynika dążenie do niedopuszczenia realizacji pesymistycznych kierunków przemian. W takim przypadku wydaje się konieczne znaczne zwiększenie świadomości ekologicznej społeczeństwa, rozumianej jako wiedza o eksploatacji, zagrożeniach i ochronie środowiska, a także o instrumentach, zasadach gospodarowania zasobami. Stopień świadomości ekologicznej społeczeństwa z reguły jest zależny od jakości, stanu środowiska, w którym dane społeczności funkcjonują. Na obszarach charakteryzujących się znaczną degradacją środowiska przyrodniczego świadomość ekologiczna jest wyższa od świadomości społeczności zamieszkujących mało skażone środowisko (Oleńska i Poskrobko 1996). Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego i w odniesieniu do niej świadomość studentów kierunku: ekonomia na Zachodniopomorskim Uniwersytecie Technologicznym w Szczecinie może być ważnym elementem w dyskusji nt. edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju w Polsce.

DEKADA EDUKACJI DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Jak wspomniano, celem dekady jest wspieranie dążeń promujących zrównoważony rozwój społeczny, gospodarczy i ekologiczny. Jest ona również szansą na postęp w zakresie rozwoju człowieka oraz poprawę jakości kształcenia w celu uczynienia z niego podstawowego czynnika przemian.

Europejską odpowiedzią i formą realizacji celów dekady było opracowanie przez Europejską Komisję Gospodarczą ONZ strategii edukacji zrównoważonego rozwoju. Celem strategii jest włączenie kluczowych tematów zrównoważonego rozwoju do formalnych systemów kształcenia oraz edukacji nieformalnej. Za te tematy uznano m.in.: prawa człowieka, zmniejszenie ubóstwa, zdrowie, różnorodność kulturową, pokój, etykę, demokrację, ochronę środowiska i zarządzanie zasobami naturalnymi (Strategia edukacji... 2008).

W Polsce funkcję koordynatora i promotora działań pełni Polski Komitet Narodowy ds. UNESCO i Grupa Robocza do spraw Dekady Edukacji na rzecz Zrównoważonego Rozwoju (Borys 2010). Warto zaznaczyć, że polskie inicjatywy dotyczące edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju podejmowane były jeszcze przed ogłoszeniem przez ONZ dekady edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. Za jedną z pierwszych inicjatyw koordynacji programowej i praktycznej można uznać zorganizowanie w 1999 r., w ramach programu „Jakość – oferta – współpraca”, przez krakowską Fundację „Partnerstwo dla środowiska” konferencji poświęconej wyłącznie wymianie informacji i doświadczeń dydaktycznych związanych z nowym paradygmatem rozwoju, mimo że zawężono wówczas tematykę wyłącznie do edukacji ekologicznej. Wyniki tej konferencji przedstawiono w książce Borysa i Janka (1999). Pojawiły się wówczas sugestie dydaktyczne dotyczące przedmiotów m.in. z zakresu ekonomii i zarządzania.

Kolejnym krokiem w zakresie edukacji na rzecz rozwoju zrównoważonego była konferencja z 2002 r. pod hasłem „Edukacja dla ekorozwoju” i wydanie w 2003 roku materiałów konferencyjnych „Rola wyższych uczelni w edukacji dla ekorozwoju” (Borys 2003). Książka ta jest pierwszym w Polsce kompendium wiedzy o działaniach edukacyjnych na rzecz nowego paradygmatu rozwoju w różnych typach polskich szkół wyższych. W pracy zaprezentowano propozycje programów związanych z: ekonomią, zarządzaniem, ekologią, inżynierią środowiska.

W kolejnych latach, m.in. w 2005 r. oraz w 2010 r., odbyły się ogólnopolskie konferencje dydaktyczne pt. „Edukacja dla zrównoważonego rozwoju”. Konferencje zgromadziły każdorazowo ponad 100 reprezentantów ośrodków naukowych z całej Polski. Cele konferencji to m.in.:

- ocena zaawansowania realizacji celów i zadań ogłoszonej przez ONZ na lata 2005–2014 dekady edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju i europejskiej strategii edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju;
- ocena polskiego systemu edukacyjnego pod względem realizacji celów dekady w odniesieniu do doświadczeń innych krajów europejskich;
- wymiana dobrych praktyk w zakresie edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju w celu zwiększenia atrakcyjności, skuteczności i spójności edukacji formalnej i nieformalnej na różnych poziomach kształcenia i z udziałem różnych form partnerstwa międzysektorowego;
- sformułowanie konkretnych rekomendacji sprzyjających realizacji celów edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju.

Na tej podstawie powyższego można stwierdzić, że kolejne, organizowane po 2005 r., konferencje nie były już tak bardzo obciążone tzw. ekorozwojem, czyli zawężającym ujęciem problematyki, sprowadzającym się do środowiskowego (ekologicznego) pojmowania rozwoju.

Aktualnie w Polsce edukacja ekologiczna wymieniana jest jako jedno z podstawowych narzędzi polityki ekologicznej państwa, oprócz instrumentów prawnych, administracyjnych czy systemu kontroli i monitoringu oraz badań naukowych (Polityka ekologiczna państwa... 2009). Jednym z celów polityki ekologicznej jest konieczność zwiększenia świadomości ekologicznej szerokich kręgów społeczeństwa oraz ich aktywnego uczestnictwa w konkretnych działaniach na rzecz środowiska i poprawy efektywności tych działań.

Kolejnym dokumentem, który podaje główne cele edukacji ekologicznej, wskazując jednocześnie możliwości ich realizacji, jest Narodowa strategia edukacji ekologicznej (2001). W strategii tej edukację ekologiczną uznano za ważny składnik edukacji obywatelskiej, która służy rozwojowi społeczeństwa akceptującego zasady zrównoważonego rozwoju, umiającego oceniać stan bezpieczeństwa ekologicznego oraz uczestniczącego w procesach decyzyjnych. Podstawowe cele ekologiczne podane w Strategii to:

- upowszechnianie idei rozwoju zrównoważonego we wszystkich sferach życia, uwzględniające również pracę i wypoczynek człowieka, czyli objęcie permanentną edukacją ekologiczną wszystkich mieszkańców Rzeczypospolitej Polskiej;

- wdrożenie edukacji ekologicznej jako edukacji interdyscyplinarnej na wszystkich poziomach edukacji formalnej i nieformalnej;

- tworzenie wojewódzkich, powiatowych i gminnych programów edukacji ekologicznej, stanowiących rozwinięcie narodowego programu edukacji ekologicznej, zawierających propozycje poszczególnych podmiotów realizujących projekty edukacyjne dla lokalnej społeczności;

- promowanie dobrych doświadczeń z zakresu metodyki i edukacji ekologicznej (Narodowa Strategia... 2001).

Edukacja ekologiczna na rzecz zrównoważonego rozwoju stanowi proces bardzo złożony, który dotyczy bez wątpienia wszystkich grup społecznych i zawodowych w każdym kraju. Powinna ona przebiegać nie tylko za aprobatą, ale wręcz z czynnym udziałem całego społeczeństwa. Ważne jest, aby w edukacji ekologicznej skoncentrowano się na wychowaniu przyszłych pokoleń w atmosferze poszanowania środowiska naturalnego oraz ze zrozumieniem idei rozwoju zrównoważonego. Można zapytać o stan świadomości w tym zakresie społeczeństwa polskiego, w tym studentów jako siły napędowej przeobrażeń w Polsce, a także wzorców zachowań. Odpowiedź na to pytanie podano w dalszej części opracowania.

ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA STUDENTÓW W ODNIESIENIU DO SPOŁECZEŃSTWA POLSKIEGO

Pojęcie „zrównoważony rozwój” funkcjonuje w polskiej przestrzeni publicznej stosunkowo długo (Gawor 2006, Skowroński 2006, Sztumski 2006). Tym ciekawsze może być przeanalizowanie, jak jest ono rozumiane. W ankiecie zamieszczono pytanie: Z czym respondenci kojarzą ten termin? W odpowiedziach w obu edycjach badania, przeprowadzonego na terenie całego kraju, nie stwierdzono większych rozbieżności. Otrzymane wyniki nie napawają optymizmem, ponieważ na prawidłową definicję wskazało zaledwie 33% respondentów, kojarząc termin „zrównoważony rozwój” z jednakowym traktowaniem gospodarczego, społecznego i środowiskowego czynnika rozwoju, rozwoju społecznego i ochrony środowiska; co piąty badany identyfikuje go z równomiernym rozwojem różnych dziedzin gospodarki (20%). Inne niepoprawne skojarzenia to: równowaga psychiczna człowieka (11%) czy równomierny rozwój wszystkich regionów kraju (8%). W odniesieniu do tych odpowiedzi studentów WE ZUT wypadają lepiej, gdyż większość (prawie 80% badanych studentów) udzieliła prawidłowej odpowiedzi. Jednak, co jest niestety niepokojące, aż co 5 student z pojęciem „zrównoważony rozwój” wiąże różne treści.

W badaniach ogólnopolskich na pytanie o skutki decyzji dotyczących kierunków rozwoju kraju, respondenci odpowiedzieli, że należy brać pod uwagę ich wpływ (6% badanych nie przedstawiło swoich opinii):

- w równym stopniu na gospodarkę, społeczeństwo i środowisko – 72%,
- przede wszystkim na społeczeństwo (ludzi) – 10%,
- przede wszystkim na gospodarkę – 9%,
- przede wszystkim na środowisko – 4%.

Najwięcej zwolenników jednakowego traktowania gospodarczego, społecznego i środowiskowego czynnika rozwoju było wśród mieszkańców dużych miast (liczących 101–500 tys. mieszkańców) – 84%, osób z wykształceniem wyższym – 82%, osób w wieku 35–44 lata – 81%. Wyniki te potwierdziły wyniki badań przeprowadzonych wśród studentów ZUT w Szczecinie. Wśród respondentów zdecydowanie dominował aktualny paradygmat zrównoważonego rozwoju – równomierny rozwój gospodarki, społeczeństwa i środowiska (ponad 86% wskazań).

O zrozumieniu idei zrównoważonego rozwoju przez większość polskiego społeczeństwa świadczy również postrzeganie relacji między gospodarczymi, społecznymi i przyrodniczymi aspektami rozwoju na poziomie lokalnym. Jedynie ok. 20% respondentów w badaniach ogólnopolskich, mając do wyboru jeden z dwóch aspektów rozwojowych, zdecydowanie opowiedziało się za którymś z nich (tab. 2). Większość badanych odpowiadała mniej kategorycznie (raczej tak, raczej nie) lub nie wyraziła swoich poglądów.

Tabela 2. Relacje między czynnikami rozwoju zrównoważonego na poziomie lokalnym w opinii respondentów [%]

Odpowiedzi respondentów	Potrzeby / wymogi ochrony środowiska są ważniejsze od:		
	interesu przedsiębiorców	rozwoju infrastruktury komunalnej	zachowania miejsc pracy
Zdecydowanie tak	19 (22)	8 (11)	2 (8)
Raczej tak	46 (43)	34 (54)	21 (31)
Raczej nie	17 (20)	33 (22)	46 (39)
Zdecydowanie nie	3 (10)	8 (11)	16 (15)
Brak zdania	15 (5)	18 (2)	15 (7)
Procent skrajnie „zdecydowanych” odpowiedzi	22 (32)	16 (22)	18 (23)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bołtromiuk (2010) oraz badań własnych (wartości w nawiasach).

Badani studenci ZUT w większym stopniu, niż wynikało to z badań przeprowadzonych przez Bołtromiuka (2010), w odpowiedziach na pytanie, dotyczące postrzegania relacji między gospodarczymi, społecznymi i przyrodniczymi aspektami rozwoju, wyrażali kategorycznie skrajnie opinie. Kategoryczne opinie studentów dotyczyły każdej wskazanej w badaniu relacji: pomiędzy potrzebami ochrony środowiska a interesem przedsiębiorców, rozwojem infrastruktury komunalnej czy zachowaniem miejsc pracy (odpowiednio: 32%, 22% i 23%). Na podkreślenie zasługuje to, że studenci, w odniesieniu do całego społeczeństwa polskiego,

mają bardziej sprecyzowany pogląd (odpowiedzi „brak zdania” w przypadku studentów było od 2 do 7%, zaś w przypadku całego społeczeństwa polskiego – od 15 do 18%).

Wiedza o motywach, skłaniających ludzi do działań na rzecz ochrony środowiska, ma istotne znaczenie w tworzeniu polityki ekologicznej zarówno na szczeblu państwa, jak i regionu. Wśród motywów respondenci w badaniach ogólnopolskich i przeprowadzonych w ZUT na pierwszym miejscu wymieniali względy zdrowotne (69% i 65% wśród studentów). Niewiele mniejsze znaczenie ma kwestia zachowania walorów i zasobów środowiska przyrodniczego dla przyszłych pokoleń (62%), zgodnie z klasyczną definicją rozwoju zrównoważonego G.H. Brundland. Jednak tylko dla 51% studentów motyw ten był ważny, dla 16% w badaniach ogólnopolskich ważnym motywem ochrony środowiska było wyczerpywanie się surowców, w odniesieniu do 26% wskazań studentów. Względy ekonomiczne („oszczędność pieniędzy”) wskazało zaledwie 10% respondentów w badaniach ogólnopolskich i 12% studentów.

Poszukując odpowiedzi na pytanie „Dlaczego ludzie nie podejmują indywidualnych działań związanych z ochroną zasobów środowiskowych?”, zastosowano metodę projekcji, prosząc respondentów o wyrażenie opinii na temat powodów, którymi kierują się inni ludzie, nie podejmując tego rodzaju działań. Odpowiedzi na to pytanie powinny być instrukcją dla odpowiednich podmiotów, które powinny animować i promować działania na rzecz ochrony środowiska. Analiza odpowiedzi z 2009 r. oraz z 2010 r. (tab. 3) pozwala na stwierdzenie, że w społeczeństwie wzrosła wiara w skuteczność indywidualnych działań oraz wyraźnie zmniejszyła się obawa przed brakiem zrozumienia otoczenia dla zachowań proekologicznych, bądź że wzrosła akceptacja społeczna dla tego rodzaju postaw (choć to ostatnie wyjaśnienie wydaje się mniej prawdopodobne). Do najważniejszych przyczyn niepodejmowania przez społeczeństwo działań na rzecz środowiska w dalszym ciągu należy brak zainteresowania (49% wskazań). W odpowiedziach studentów ten motyw zajął dopiero 5 miejsce (15% wskazań). Dwa kolejne powody dotyczą wątpliwości związanych ze skutecznością działań (36%) oraz niechęci do zmiany przyzwyczajeń (30%); traci znaczenie bariera finansowa. W 2009 r. znalazła się ona na 6 miejscu (wskazana przez 14% respondentów); w 2008 r. zajmowała 4 miejsce (16%).

Tabela 3. Uzasadnianie niepodejmowania działań na rzecz środowiska

Uzasadnienie	Spółeczeństwo polskie (2009 r.)	Studenci (2010 r.)
Brak zainteresowania problemem	49	15
Brak wiary w skuteczność indywidualnych działań	36	34
Niechęć do zmiany przyzwyczajeń	30	17
Brak wiedzy nt. możliwości działań	15	20
Ograniczone możliwości podejmowania działań	14	27
Obawa o koszty finansowe działań	14	25
Obawa przed drwiną, brakiem zrozumienia	6	1
Brak opinii, inne uzasadnienie	5	12

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bołtromiuk (2010) oraz badań własnych.

Podstawowym uzasadnieniem studentów, dotyczącym niepodejmowania działań na rzecz środowiska, był zwłaszcza „brak wiary w skuteczność indywidualnych działań”. Inne motywy braku działań na rzecz środowiska kształtowały się na poziomie od 15 do 27%. Dużą rozbieżność w wynikach badań uzyskano w przypadku, gdy uzasadnieniem niepodejmowania działań na rzecz środowiska był „brak zainteresowania problemem”. W przypadku studentów było to 15% wskazań, zaś w przypadku badań ogólnopolskich – 49% (prawie połowa wskazań), co może być pozytywnym sygnałem, świadczącym o tym, że społeczność studencka jest zainteresowana działaniami na rzecz środowiska.

Analizując działania na rzecz środowiska podejmowane przez polskie społeczeństwo (tab. 4), należy stwierdzić, iż jest jeszcze wiele niewykorzystanych możliwości aktywności (liczne odpowiedzi „brak działań”).

Tabela 4. Indywidualne działania na rzecz środowiska [%]

Rodzaj działań	Społeczeństwo polskie (2009 r.)			Studenci (2010 r.)		
	systematyczne działania	spora-dyczne działania	brak działań	systematyczne działania	spora-dyczne działania	brak działań
Używanie toreb wielokrotnego użytku	60	24	15	48	46	6
Ograniczenie zużycia energii elektrycznej	58	26	16	35	58	7
Ograniczenie zużycia wody	53	26	21	34	57	9
Segregacja odpadów	48	24	28	28	58	14
Ograniczanie użytkowania samochodu na rzecz komunikacji zbiorowej, roweru	21	17	59	33	28	39
Kupno żywności ekologicznej	6	32	62	1	46	53

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bołtomiuk (2010) oraz badań własnych.

Z analizy wyników badań wynika, że spowolnienie tempa rozwoju gospodarczego nie odzwierciedla się w dużym stopniu w badanych zachowaniach Polaków. Nie stwierdzono wzrostu zainteresowania oszczędzaniem energii elektrycznej czy wody, których koszty są istotnym składnikiem kosztów wielu budżetów domowych. Wprawdzie systematyczne oszczędzanie zużycia energii elektrycznej w 2009 r. zadeklarowało o 1,6 punktu procentowego (pp.) więcej respondentów niż w 2008 r., jednak chęć redukcji zużycia wody wśród respondentów zmniejszyła się o 2,3 pp., a na zupełny brak działań w tym kierunku wskazało aż 21% ankietowanych (17% w 2008 r.). W przypadku oszczędzania energii elektrycznej także zanotowano wzrost odsetka osób, które nie były tym zainteresowane – z 14% w 2008 r. do 16% w 2009 r. (tab. 4). Nie są to duże różnice, lecz w związku ze wzrostem cen tych mediów i wzrostem niepewności w gospodarce należałoby się spodziewać odwrotnej tendencji. Nieznacznie poprawiła się sytuacja w przypadku segregacji odpadów. Ceny usług wywozu i utylizacji zmieszanych odpadów komunalnych skokowo rosną, przy czym tendencja ta ma się jeszcze długo utrzymywać chociażby ze względu na unijne regulacje. Znacznie niższe ceny bądź, niekiedy, nawet nieodpłatny odbiór posegregowanych śmieci sprzyja-

ją proekologicznym zachowaniom w tym zakresie. Dlatego należy spodziewać się umacniania nawyku segregacji odpadów w naszym społeczeństwie. Jednak trzeba zauważyć, że negatywną stroną wzrostu cen wywozu zmieszanych odpadów na terenach podmiejskich i wiejskich jest, niestety, zaśmiecanie lasów.

Jeśli chodzi o indywidualne działania na rzecz środowiska, należy zauważyć różnicę pomiędzy opinią społeczeństwa a wyodrębnioną grupą studentów. W przypadku studentów jest wyraźnie mniej odpowiedzi „brak działań”. Odnosząc się do każdego działania wymienionego w ankiecie, więcej studentów, niż uczestników badań ogólnospołecznych, deklarowało systematyczne bądź sporadyczne działania. Mniejszy odsetek systematycznych działań studentów może wynikać z niepełnego oddziaływania bodźca ekonomicznego na tę grupę, gdyż często studenci płacą za akademik, pokój czy stancję bez uwzględnienia faktycznych indywidualnych kosztów dostarczonych mediów (energii elektrycznej, wody, wywozu odpadów).

Zmiana makroekonomicznych uwarunkowań funkcjonowania polskiej gospodarki wywarła wpływ na wybory konsumenckie społeczeństwa. Coraz częściej podstawowym kryterium wyboru produktów (respondenci mogli wskazać 3 kryteria), zarówno spożywczych (tab. 5), jak i przemysłowych (tab. 6), jest ich cena (81% wskazań w badaniach ogólnopolskich i 57% wskazań studentów).

Tabela 5. Kryteria wyboru produktów spożywczych [%]

Kryteria wyboru	Spółeczeństwo polskie (2009 r.)	Studenci (2010 r.)
Cena produktu	81	57
Jakość produktu (zawartość składników odżywczych)	68	50
Marka producenta	25	35
Skład produktu (np. obecność konserwantów)	24	34
Miejsce produkcji (w tym kraj pochodzenia)	19	8
Opinia innych konsumentów (znajomych, rodziny)	18	29
Oznakowanie, np. bez GMO	5	5
Metody produkcji przyjazne środowisku	5	8
Reklama	3	21
Rodzaj opakowania (przyjazny środowisku)	2	6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bołtomiuk (2010) oraz badań własnych.

W przypadku żywności drugim istotnym motywem zakupu jest jakość produktu (68% wskazań w badaniach ogólnopolskich i 50% wskazań studentów). Na niewielkie znaczenie w wyborze dóbr żywnościowych wskazują motywy związane z szeroko pojętą ochroną środowiska. Sposób wytwarzania produktów żywnościowych, pozostający w zgodzie z przyrodą, jest istotny tylko dla 5% osób w badaniach ogólnopolskich i 8% studentów. Na rodzaj opakowania ze względu na jego oddziaływanie na środowisko zwraca uwagę jedynie 2–6% studentów. Ponadto 5% ankietowanych w obu grupach zwraca uwagę, aby nabywana żywność nie zawierała organizmów modyfikowanych genetycznie (GMO). Społeczeństwo pol-

skie coraz bardziej bierze pod uwagę cenę (3%), zaś studenci uwzględniają także reklamę (21%); coraz mniej uwagi poświęcamy etykiety produktom spożywczych.

Tabela 6. Kryteria wyboru produktów przemysłowych [%]

Kryteria wyboru	Spółeczeństwo polskie (2009 r.)	Studenci (2010 r.)
Cena produktu	77	54
Marka producenta	49	37
Niezawodność, trwałość	48	52
Oszczędność energii (i ewentualnie wody)	37	24
Wygląd produktu, wzornictwo	20	33
Opinia innych konsumentów (znajomych, rodziny)	13	33
Oznakowanie, np. bezpieczny dla środowiska	5	2
Miejsce produkcji (w tym kraj pochodzenia)	3	6
Przyjazne środowisku warunki produkcji	3	5
Reklama	2	11
Możliwość recyklingu	1	6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bołtromiuk (2010) oraz badań własnych.

Wśród podstawowych kryteriów, którymi – oprócz ceny (77% wskazań w badaniach ogólnopolskich i 54% wskazań studentów) – kierują się Polacy podczas podejmowania decyzji o zakupie produktów przemysłowych (sprzętu AGD i RTV), znalazły się: marka producenta (49% wobec 37% wskazań studentów) oraz niezawodność i trwałość sprzętu (48% wobec 52% wskazań studentów). Istotną rolę nadal też odgrywają koszty eksploatacji nabytego sprzętu (oszczędność energii, wody), które bierze pod uwagę 37% respondentów ogólnopolskich i tylko 24% studentów.

Pesymistycznym wnioskiem wynikającym z badań jest brak patriotyzmu konsumenckiego, o czym świadczy 3–6% wskazań dotyczących znaczenia kraju pochodzenia nabywanych towarów jako kryterium decyzji podejmowanych na rynku – mimo medialnych apeli, by kupować polskie wyroby. Wyraźnie widać to w przypadku produktów przemysłowych, ale dotyczy to także żywności. Kryterium to ma nie tylko wymiar ekonomiczny, istotny dla rodzimych producentów, ale także wymiar środowiskowy, gdyż transport stanowi poważne obciążenie środowiska przyrodniczego.

PODSUMOWANIE

Podsumowując, należy stwierdzić, że zobowiązania Polski w zakresie edukacji na rzecz rozwoju zrównoważonego wynikają z licznych dokumentów, m.in. z Narodowej strategii edukacji ekologicznej przez edukację na rzecz zrównoważonego rozwoju (2001), ze Strategii zrównoważonego rozwoju Polski do 2025 roku (1990) oraz z Polityki ekologicznej Państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016 (2009).

WNIOSKI

1. Pojęcie „zrównoważony rozwój” poprawnie rozumie około 1/3 respondentów w badaniach ogólnopolskich oraz większość studentów (około 80%).

2. Jako społeczeństwo (w tym studenci) większe nadzieje w przypadku ochrony zasobów naturalnych, będących obecnie podstawą rozwoju gospodarczego, pokładamy w zmianach technologicznych niż w zmianie nawyków konsumpcyjnych czy edukacji, co nie napawa optymizmem. Także zmniejszenie deklarowanej skłonności do oszczędności zasobów (np. energii) świadczy o umacnianiu się konsumpcyjnego stylu życia polskiego społeczeństwa.

3. Potencjał społecznej gotowości do działań indywidualnych na rzecz środowiska jest dość duży. Jednak istnieje duża rozbieżność między deklaracjami a rzeczywistymi zachowaniami.

4. Pomimo świadomości związanej z koniecznością podejmowania działań na rzecz środowiska rzeczywiste działania wynikają zwłaszcza z wartości ekonomicznych. Aby zatem skłonić ludzi do zmiany zachowań na bardziej proekologiczne, należy w większym stopniu stosować instrumenty o charakterze ekonomicznym.

PIŚMIENNICTWO

Agenda 21 for the Baltic Sea Region Sector Report – Education. 2002. Baltic 21, Series No. 2 Sztokholm, Baltic 21E, Council of the Baltic Sea States.

Globalny Program Działań Agenda 21, rozdz. 36, pkt. 36; 5 b, http://www.un.org/esa/dsd/agenda21/res_agenda21_36.shtml, dostęp dn. 2.12.2011 r.

Bołtromiuk A. 2009. Świadomość ekologiczna Polaków – zrównoważony rozwój. Raport z badań 2009. Warszawa, InE.

Bołtromiuk A., Burger T. 2008. Polacy w zwierciadle ekologicznym. Raport z badań nad świadomością ekologiczną Polaków w 2008 r., Warszawa, InE.

Borys T. 2010. Dekada edukacji dla zrównoważonego rozwoju – polskie wyzwania. Probl. Ekoroz. 5 (1), 59–70.

Dekada Edukacji na temat Zrównoważonego Rozwoju, <http://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/>, dn. 10.11.2010 r.

Dobrzańska B., Dobrzański G., Kielczewski D. 2008. Ochrona środowiska przyrodniczego. Warszawa, PWN.

Edukacja dla ekorozwoju. Wyzwania i kierunki programowe. 1999. Red. T. Borys, R. Janka. Kraków, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska.

Gawor L. 2006. Wizja nowej wspólnoty ludzkiej w idei zrównoważonego rozwoju. Probl. Ekoroz. 1 (2), 59–66.

Kielczowski D. 2001. Ekologia społeczna. Białystok, Wydaw. Ekonomia i Środowisko, 187.

Komunikat z badań. Polacy o stanie środowiska i zmianach klimatu. 2010. Warszawa, Centrum badania Opinii Publicznej.

Mazur-Wierzbicka E. 2006. Edukacja dla zrównoważonego rozwoju, w: Wybrane problemy gospodarki opartej na wiedzy. Red. K. Włodarczyk-Śpiewak. Szczecin, Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, 73.

Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J., Behrens W.W. 1973. Granice wzrostu. Warszawa, PWE.

- Narodowa strategia edukacji ekologicznej.** 2001. Warszawa, Ministerstwo Środowiska.
- Narodowa strategia edukacji ekologicznej. Przez edukację do zrównoważonego rozwoju.** 2001. Warszawa, Ministerstwo Ochrony Środowiska.
- Oleńska J., Poskrobko B.** 1996. Lokalne środowisko w świadomości ekologicznej mieszkańców Puszczy Białowieskiej. Mieszkańcy–środowisko–gospodarka. Stud. Mater. PBiałost. 1, 84.
- Polityka ekologiczna państwa w latach 2009–2012, z perspektywą do roku 2016. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 22 maja 2009 r.** MP z 2009 r., nr 34, poz. 501.
- Rola wyższych uczelni w edukacji dla ekorozwoju.** 2003. Red. T. Borys. Białystok, Wydaw. Ekonomia i Środowisko.
- Skowroński A.** 2006. Zrównoważony rozwój perspektywą dalszego postępu cywilizacyjnego. Probl. Ekoroz. 1 (2), 51.
- Strategia edukacji dla zrównoważonego rozwoju.** 2008. Warszawa, Europejska Komisja Gospodarcza ONZ.
- Szumski W.** 2006. Idea zrównoważonego rozwoju a możliwości jej urzeczywistnienia. Probl. Ekoroz. 1 (2), 73–76.

